

УДК 94(100):32.001(470+571)«199»

**Російські «західники». Історія партії «Демократичний вибір Росії»
(1992 – 1999 роки)**

В.М. БАНАХ

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна,
E-mail: vasyi-banakh@meta.ua**Авторське резюме**

Дана стаття присвячена російським ліберально-демократичним ідеям, що стали панівними в перші роки розпаду СРСР. Прихильників тісних взаємовідносин із країнами ЄС та США, ринкових економічних перетворень, впровадження представницької демократії, свободи слова, друку, віросповідання тощо традиційно в російській суспільно-політичній думці називали «західниками». В публікації, на основі раніше неопублікованих архівних матеріалів та преси того часу, розглядається історія становлення, головні ідейні засади найбільш послідовної у відстоюванні прозахідного вектора розвитку пострадянської Росії – партії «Демократичний вибір Росії». Особливу увагу зосереджено на участі ДВР у парламентських виборах в Росії 1993, 1995 та 1999 років, ставленні ідеологів партії до Першої та Другої чеченських воєн, зовнішньополітичні погляди лідерів партії, особливо щодо інтеграційних процесів у межах Співдружності Незалежних Держав. Проаналізовано головні причини поразки провідних ліберально-демократичних сил в Росії впродовж 1990-х років, що привело у підсумку до згортання демократії та поступового впровадження у 2000-х роках авторитарного режиму В. Путіна.

Ключові слова: західники, ліберали, вибори, партія, Державна Дума, Росія.

**Russian «westerners». the history of the party «Democratic choice of Russia»
(1992 – 1999)**

V.M. BANACH

Lviv polytechnic national university, Lviv, Ukraine, E-mail: vasyi-banakh@meta.ua

Abstract

The article focused on the Russian liberal-democratic ideas which were widespread in the first years after collapse of the Soviet Union. Traditionally, in the Russian social and political thought supporters of the close relations with the EU and the US, the free market economic reforms, the representative democracy, freedom of speech, press, religion called «Westerners». This publication, based on previously unpublished archival materials and the press of those times, considered the history, the main ideological principles of most consistent in advocating pro-Western vector of development of post-Soviet Russia - the party «Democratic Choice of Russia». Particularly, attention is paid to the DCR participation in parliamentary elections in 1993, 1995 and 1999, the party's position to the first and second Chechen Wars, foreign policy views of the party leaders, especially on the integration processes within the Commonwealth of Independent States. In the article was also analyzed the main reasons for the defeat of the leading liberal-democratic forces in Russia during the 1990s, which led eventually to the collapse of democracy and the gradual introduction of the authoritarian regime of Vladimir Putin in the 2000s.

Keywords: Westerners, liberals, elections, party, the State Duma, Russia.

Постановка проблеми. Після розпаду в 1991 р. Радянського Союзу на політичній мапі світу постав новий суб'єкт міжнародних взаємин – Російська Федерація. Демократично обране керівництво нової держави задекларувало свою відданість вільному ринку, світоглядному й політичному розмаїттю, що означало якісно новий етап у розвитку держави. Політична система Російської Федерації базувалася на принципі поділу й рівноправності гілок влади, парламентаризмі й представницькій демократії, що мало стати передумовою прогресу в розвитку громадянського суспільства. Паралельно формуванням базових засад нової російської державності відбувався процес становлення ідейно-політичного плюралізму. В країні масово почали виникати й розвиватися політичні партії, рухи, громадські організації тощо, які у своїй діяльності намагалися визначити пріоритетні шляхи розвитку держави і суспіль-

ства, домогтися вирішального впливу на генезу суспільно-політичної думки.

З точки зору історичної перспективи кінець 1980-х – початок 1990-х років став для Росії черговою нагодою позбутися імперського тягара й стати на шлях повноправного демократичного розвитку. При цьому інтереси та добробут громадянина й особистості завжди залишаються на першому місці у порівнянні з інтересами держави й імперії, а відносини із колишніми пострадянськими республіками базуються на паритетній політико-економічній взаємодії, де важливою складовою залишається непорушність територіальної цілісності міждержавних кордонів.

Метою дослідження є на основі опублікованого й архівного джерельного матеріалу розкрити в контексті ідейних засад нового російського «західництва» діяльність і головні програмні засади найбільш послідовної лібе-

© В.М. Банах, 2016

рально-демократичної партії Росії 1990-х років «Демократичний вибір Росії».

Виклад основного матеріалу. Розпад тоталітарної Радянської імперії відродив у російській суспільно-політичній думці традиційний для неї ще із XIX століття ліберальний, прозахідний напрям, що став наприкінці 1980-х – початку 1990-х років пріоритетним у політичній практиці Росії. Російські «західники» початку 1990-х років чітко усвідомлювали факт відмінності Росії від Заходу, проте пов'язували таку відмінність насамперед відставанням своєї країни від передових держав Європи та США. Вони були переконані в наявності єдиного магістрального шляху розвитку людства, який асоціювався в них із Заходом й вважали західні політико-економічні інститути зразком для наслідування, неминучим для Росії й решти частини світу [21, с. 3–4]. Відомий російський письменник та дисидент Василій Аксьонов був переконаний у тому, що відродження Росії немислиме поза контекстом західної цивілізації. Для того, аби вижити чи просто запропонувати своїм дітям і нащадкам краще життя, стверджував він, ми повинні абсолютно усвідомити себе частиною європейсько-американського, християнського світу[1, с. 200].

Важливою передумовою прозахідного, ліберального поступу своєї країни адепти «західництва» вважали рішучу відмову від продовження попередньої імперської політики Росії. Так, Державний секретар Російської Федерації, перший заступник голови уряду в 1991 – 1992 роках Геннадій Бурбуліс у 1992 році заявляв про те, що «російський патріотизм доречний сьогодні не як жаль за святою чи проклятою Руссю, не як третій Рим, не як свій шлях у світовий простір, а лише як наше своєрідне освоєння світової цивілізації у всіх її засадничих демократичних цінностях»[3]. Інтелектуали Московського державного інституту міжнародних відносин (МГИМО), ідейно-концептуальні засади якого певною мірою впливали на формування зовнішньої політики Росії того часу, акцентуючи увагу на стратегічних завданнях політики Росії, наголошували, що «лише відмова від глобальної імперської політики та ідеологічного месіанства попереднього Союзу відкриває перспективу серйозних внутрішніх економічних реформ та є передумовою національного відродження Росії»[7, с. 13]. Відтак на зустрічі із лідерами семи провідних індустріальних демократій у Мюнхені влітку 1992 року тодішній російський президент Борис Єльцин (1931 – 2007) заявляв про «нову Росію як державу, яка базується на демократичних інститутах та нормах права»[10]. Міністр закордонних справ РФ в 1990 – 1996 роках Андрей Козирев у найбільш проблемних відносинах (з точки зору недавнього імперського минулого Росії) із колишніми радянськими республіками озвучував наступні базові принципи: Союз розвалився остаточно, колишні республіки стали суб'єктами міжнародного права, і для того, аби вийти у «цивілізоване співтовариство», Росія повинна будувати свої відносини із ними як з іноземними державами[8].

Російські «західники» стали найбільш активними прибічниками радикальних ліберальних реформ уряду Єгора Гайдара (1956 – 2009) та Б. Єльцина (так зв. «шокова терапія»), метою яких став перехід від планової до ринкової економіки, лібералізація цін, приватизація, реорганізація податкової системи тощо. Соціально-економічні негаразди, спричинені реформаторськими прорахунками, а також спротив реформам з боку консервативної частини російського політикуму, привели до політичної кризи осені 1993 року. Російські консерватори, серед яких було чимало відвертих реваншистських прокомуністичних та націонал-шовіністичних сил, частково об'єдналися у жовтні 1992 року в Фронт національного порятунку. У внутрішній політиці на II конгресі ФНП (липень 1993) стратегічною метою опозиції було проголошено ліквідацію посади президента і президентської вертикалі влади, а також перехід управління країною до З'їзду народних депутатів. У зовнішній політиці комуністів та націонал-патріотів єдиною негативною ставленням до розпаду СРСР й невизнання легітимності Біловезьких домовленостей[11, с. 88].

Безкомпромісність консерваторів-реваншистів (зосереджених у тодішньому парламенті Росії Верховній Раді РФ на чолі із Русланом Хасбулатовим) й західників-реформістів, які підтримували виконавчу гілку влади в особі президента Б. Єльцина, привела до збройного заколоту прибічників ВР РФ. Виступ було придушено 4 жовтня 1993 року внаслідок обстрілу та штурму проурядовими військами Білого дому – будівлі парламенту. Наслідком даних подій стали вибори 12 грудня 1993 року до нового законодавчого органу влади Росії – Державної Думи, а також затвердження у день виборів на референдумі нової Конституції Росії із гіпертрофованими президентськими повноваженнями.

Саме в таких суперечливих суспільно-політичних реаліях початку 1990-х років бере свій початок історія партії «Демократичний вибір Росії» – найбільш послідовної та безкомпромісної у відстоюванні ліберально-демократичних принципів у новітній історії Росії. Історія еволюції її ідейно-концептуальних засад, участі у виборчих перегонах 1993, 1995, 1999 років та причини поразки 2003 року – це історія відродження, піднесення та занепаду прозахідних ліберально-демократичних ідей в Росії та її поступове повернення до реваншистських, імперсько-авторитарних моделей правління впродовж наступних 2000-х років.

Блок партій «Вибір Росії» було створено на початку червня 1993 року з ініціативи Є. Гайдара, Г. Бурбуліса, А. Яковлева та П. Філіппова. До складу «Вибору Росії» увійшла низка дрібних та середніх партій демократично-ліберального спрямування, серед яких: рух «Демократична Росія» (лідер – Л. Пономарев), Всеросійська асоціація приватизаційних та приватних підприємств (лідери – Є. Гайдар, П. Філіппов), Ліга кооператорів та підприємців (лідер – В. Тіхонов), рух «Військові за демократію» (лідер – В. Смірнов) та ін. «Вибір Росії» виражав «інтереси всіх, хто на референдумі 25 квітня 1993 року підтримав прозахідний реформаторський курс президента Б. Єльцина». З моменту свого створення Блок «Вибір Росії» виступав за прийняття демократичної конституції та проведення на її основі парламентських виборів [2]. Загальна чисельність організацій, що складали блок «Вибір Росії», восени 1993 року оцінювалася в декілька десятків тисяч осіб. За словами лідера блоку Є. Гайдара, «Вибір Росії» являв собою тоді «конструкцію на рідкість аморфну, позбавлену організаційної цілісності» [6, с. 306].

У виборах до Держдуми 12 грудня 1993 року «Вибір Росії» брав участь в якості так званої «партії влади», солідаризуючись на той момент із реформаторськими зусиллями господаря Кремля Б. Єльцина. Результатом виборів для «Вибору Росії» стала підтримка 15,5 % голосів, а це 8 339 345 млн. росіян. Після приєднання до переможців за партійним списком (40 депутатів), переможців по одномандатних виборчих округах представницька чисельність фракції в Державній Думі зросла майже вдвічі, що дозволило їй стати найбільш потужною в новому законодавчому органі Росії. Це був максимальний успіх, досягнутий лібералами в процесі демократичних виборів. Весною 1994 року, прагнучи його закріпити, ліберали-західники здійснили зусилля зі створення на базі виборчого об'єднання нової ліберальної політичної партії. Літом цього ж року вона була створена. Нею став «Демократичний вибір Росії» (ДВР) [9, с. 588].

Програма ДВР декларувала пріоритет прав людини, економіку, базовану на приватній власності та вільній конкуренції, державну владу, обмежену законом тощо. Основним принципом національної політики партія проголошувала культурний плюралізм – визнання рівної цінності культурного спадку всіх народів [14, арк. 1, 14]. Лідер ДВР Є. Гайдар в одному із своїх численних виступів місце власної політичної сили на електоральному полі Росії визначив як правоцентристську партію, близьку до британських консерваторів та американських республіканців [15, арк. 24].

В одному з розділів програми 1994 року партія підкреслила свій протест щодо спроб

окремих політичних та суспільних сил Росії перетворити російську діаспору в колишніх радянських республіках на «п'яту колону». Разом з тим ДВР вважав за необхідне добиватися того, аби росіяни, які мешкають за межами Росії, мали в країнах проживання необхідні права та умови життя, що не пригнічують їхніх законних інтересів [14, арк. 25].

Партія Демократичний вибір Росії, враховуючи провідне становище Росії в СНД, виступала за використання російського впливу на те, аби держави Співдружності максимально швидко йшли шляхом розвитку економічних реформ та демократичних перетворень, утверджуючи та дотримуючись прав людини. Для ідеологів партії перспектива подальшого розвитку організації пов'язувалася з перетворенням її на цивілізоване співтовариство правових демократичних країн на зразок Європейського Союзу [17, арк. 7].

Отже, як засвідчують насамперед архівні матеріали та статті й виступи у пресі того часу ідеологів і лідерів партії, станом на середину 1990-х років саме ДВР та її лідер Є. Гайдар найбільш послідовно відстоювали ліберально-демократичні принципи подальшого розвитку Росії. Показовим стало те, що ДВР чи не єдина російська політична сила середини 1990-х років, яка у зовнішньополітичній доктрині Росії наголосувала на необхідності відмовитися від традиційної імперсько-месіанської парадигми, а саме – відмові від тиску на пострадянські республіки через спробу розглядати їх не як суверенні держави, а лише сферу впливу й геополітичних інтересів Російської Федерації.

Середина 1990-х років позначилася суттєвою кризою в середовищі нового російського «західництва». Недоліки радикальних ринкових перетворень, і як наслідок суттєве зубожіння населення й соціальні диспропорції, значно скоротили прихильників прозахідних ідей як у середовищі російської еліти, так і серед загалу громадян країни. Російські ліберальні сили, особливо близькі до влади, починають еволюцію своїх поглядів у бік традиційного російського державництва. Так, створений наприкінці травня 1995 року прокремлівський рух «Наш дім – Росія», який очолив голова Уряду РФ Віктор Черномірдин (1938 – 2010), декларував рішучу відмову від підтримки будь-яких «радикальних сил як правого, так і лівого спрямування, котрі прагнуть зруйнувати порядок та стабільність»; у програмі руху заявлялося про «завершення ліберального етапу реформування російської економіки» й «побудова змішаної соціально орієнтованої економічної системи». Зовнішньополітичний розділ програми «загравав» із великодержавними почуттями росіян, ведучи мову про те, що Росія «була, є й буде великою світовою державою», через це «розвиток тісної інтеграції країн СНД»

має відбуватися винятково під егідою Росії [5].

У контексті зазначених соціально-політичних й ідейних перемін, починаючи з літа 1994 року, партія Є. Гайдара поступово виходить з політичної ніші «партії влади». Так, спочатку ДВР перейшов до опозиції кабінету міністрів В. Черномирдіна, який було сформовано президентом та прем'єр-міністром на персональній основі. Поступове усунення з уряду радикал-ліберальних реформаторів (Є. Гайдар, Б. Федоров, С. Дубінін та С. Шохін) остаточно сприяло втраті ним іміджу радикал-реформаторського. Останньою краплею, яка змусила ДВР відверто дистанціюватися не лише від уряду В. Черномирдіна, але й від Б. Єльцина, стали події в Чечні.

В чеченському питанні фракція ДВР у Держдумі, хоч і неготова була визнати незалежність Чечні, проте активно закликала вести перемовини про припинення збройного протистояння, обміну полоненими, допомогу пораненим тощо, аби з плином часу створити передумови для вільних та справедливих виборів у республіці під міжнародним контролем [15, арк. 3, 4].

Третій (позачерговий) з'їзд ДВР, що відбувався в Москві 26 серпня 1995 року, прийняв рішення про входження партії у передвиборчий блок «Демократичний вибір Росії – Об'єднані демократи» (ДВР – ОД) [18, арк. 11]. Блок виступав за зменшення прямого втручання держави в суспільно-економічну діяльність, вважаючи, що це «звільнить простір для органічного розвитку». У соціальній політиці ДВР – ОД виступали проти зайвої державної опіки, покладаючи відповідальність за формування належного рівня життя на самих громадян [4]. У зовнішній політиці одним з магістральних шляхів було названо зміцнення політичного, економічного та військового співробітництва з демократичними країнами, насамперед це стосувалося Європейського Союзу й НАТО. «Ми будемо протистояти, – зазначалося у передвиборчій платформі об'єднання,

– будь-яким рецидивам імперської ідеології та мілітаристської свідомості» [20, арк. 37].

Вибори 17 грудня 1995 року підтвердили неготовність російського суспільства підтримати класичні, прозахідні ліберальні ідеї, що їх пропагував блок ДВР – ОД. Відтак із результатом 3,86% йому не вдалося потрапити до Державної Думи РФ. Естафета ліберальної ідеї й практики перейшла до об'єднання «правого центру» в особі «Яблока» та його лідера Григорія Явлінського [13, с. 28–29].

Під час думських виборів 19 грудня 1999 року ДВР – ОД входив до складу «Союзу правих сил» (СПС), який, завдяки підтримці військової кампанії в Чечні, отримав 8,52% голосів росіян. Друга чеченська війна 1999 року, як і попередня 1994 року, вкотре розділила російських «західників».

На відміну від одного із чільних представників СПС Анатолія Чубайса, керівник «Яблока» Г. Явлінський виступав за спроби налагодити процес ведення мирних переговорів з чеченськими військовими формуваннями. Жорсткій критиці позицію Г. Явлінського піддавав А. Чубайс, звинувачуючи його в зраді російських національних інтересів. Така ідейна позиція СПС призвела до того, що вперше за свою недовгу історію ліберали в Росії солідаризувалися з антизахідниками та державниками, які ставлять права держави вище від прав громадян [12].

Висновки. Загалом виборча кампанія 1999 року стала «лебединою піснею» всіх російських ліберально-демократичних, прозахідних партій. У Державну Думу після виборчої кампанії 2003 року не були обрані єдині представники російської демократії – рух «Яблоку» Г. Явлінського і Союз Правих Сил під керівництвом Б. Немцова, І. Хакамади і А. Чубайса. Зате переконливу і безперечну перемогу здобула пропрезидентська партія В. Путіна «Єдина Росія», яка отримала в результаті виборів у новому складі російського парламенту абсолютну більшість: понад 300 депутатських місць.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аксенов В. На полпути к Западу [Текст] / В. Аксенов // Континент. – 1993. – №77. – С. 199–204.
2. Битва за избирателей началась. Представляем партии и предвыборные блоки // Известия – 1993 – 13 октября
3. Бурбулис Г. У нас нет времени надеяться на чудо [Текст] // Комсомольская правда – 1992 – 21 января
4. Выборы-95: портрет претендента. Время и бремя реформаторов. Сделают ли российские избиратели выбор в пользу «Демократического выбора России – Объединенных демократов»? [Текст] / Аналитический центр «Известий» // Известия. – 1995. – 28 октября
5. Выборы-95: портрет претендента. Какой дом хочет построить Черномирдин [Текст] / Аналитический центр «Известий» // Известия – 1995 – 25 ноября
6. Гайдар Е. Дни поражений и побед [Текст] / Е. Т. Гайдар. – М. : Вагриус, 1996. – 366 с.
7. Загорский А., Злобин А., Солодовник С., Хрусталев М. Россия в новом мире [Текст] / А. Загорский, А. Злобин, С. Солодовник, М. Хрусталев // Международная жизнь – 1992 – № 5 – С. 5 – 13.
8. Красников Е. У Александра Руцкого – своя внешняя политика. По крайней мере по отношению к странам СНГ [Текст] / Евгений Красников // Независимая газета – 1992 – 21 мая
9. Политические партии России: история и современность [Текст] / ред. проф. А. И. Зевелева, проф. Ю. П. Свириденко, проф. В. В. Шелохаева. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000 – 631 с.

10. Рар А. «Атлантисты» против «евразийцев». Взгляд из Мюнхена на внешнюю политику России / Александр Рар [Текст] // Независимая газета – 1992 – 8 июля
11. Ряботяжев Н. В. Феномен «право-левой» коалиции в России: Фронт национального спасения [Текст] / Н. В. Ряботяжев // Полис. – 2004. – №4. – С. 81–92.
12. Телень Л. Путинский призыв [Текст] / Л. Телень // Московские новости. – 1999. – 21–27 декабря
13. Тимошенко В. И. Российские партии, движения и блоки на выборах в Государственную думу 17 декабря 1995 г.: опыт, проблемы, перспективы [Текст] / В. И. Тимошенко // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки – 1996 – №3 – С. 22 – 30.
14. Центральный архив общественно-политической истории г. Москвы (ЦАОПИМ), ф. 8716, оп. 1, спр. 4, арк. 27.
15. ЦАОПИМ, ф. 8716, оп. 2, спр. 13, арк. 34.
16. ЦАОПИМ, ф. 8716, оп. 2, спр. 14, арк. 16.
17. ЦАОПИМ, ф. 8716, оп. 1, спр. 33, арк. 61.
18. Цыганков П. А., Цыганков А. П. Между западничеством и национализмом: российский либерализм и международные отношения [Текст] / П. А. Цыганков, А. П. Цыганков // Вопросы философии – 2005 – №1 – С. 3 – 18.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. Aksenov V. Na polputi k Zapadu (Halfway to the West). *Kontinent*, 1993, no. 77, pp. 199-204.
2. Bitva za izbiratelei nachalas'. Predstavliaem partii i predvybornye bloki (A battle began for electors. We present parties and pre-election blocks). *Izvestiia*, 1993, October 13.
3. Burbulis G. U nas net vremeni nadeiat'sia na chudo (We do not have time to hope on a miracle). *Komsomol'skaia pravda*, 1992, January 21.
4. Vybory-95: portret pretendenta. Vremia i bremia reformatorov. Sdelaiut li rossiiskie izbirateli vybor v pol'zu „Demokraticheskogo vybora Rossii – Ob'edinennykh demokratov»? (Elections-95: portrait of applicant. Time and burden of reformers. Whether the Russian electors will do a choice in a benefit «Democratic choice of Russia – Incorporated democrats»?). *Izvestiia*, 1995, October 28.
5. Vybory-95: portret pretendenta. Kakoi dom khochet postroit' Chernomyrdin (Elections-95: portrait of applicant. What house wants to build Chernomyrdin). *Izvestiia*, 1995, November 25.
6. Gaidar E. Dni porazhenii i pobed (Days of defeats and victories). Moskva, 1996, 366 p.
7. Zagorskii A., Zlobin A., Solodovnik S., Khrustalev M. Rossiia v novom mire (Russia is in the new world). *Mezhdunarodnaia zhizn'*, 1992, no. 5, pp. 5 – 13.
8. Krasnikov E. U Aleksandra Rutskogo – svoia vneshniaia politika. Po krainei mere po otnosheniiu k stranam SNG (At Alexander Rutskoi – its foreign policy. At least in relation to the countries of the CIS). *Nezavisimaia gazeta*, 1992, May 21.
9. Politicheskie partii Rossii: istoriia i sovremennost' (Political parties of Russia: history and contemporaneity). Moskva, 2000, 631 p.
10. Rar A. «Atlantisty» protiv «evraziitsev». Vzgliad iz Miunkhena na vneshniuiu politiku Rossii («Atlantisty» against «Eurasians». Look from Munich on the foreign policy of Russia). *Nezavisimaia gazeta*, 1992, July 8.
11. Riabotiazhev N. V. Fenomen «pravo-levoi» koalitsii v Rossii: Front natsional'nogo spaseniia (The phenomenon of the «however-left» coalition is in Russia: Front of national rescue). *Polis*, 2004, no. 4, pp. 81 – 92.
12. Telen' L. Putinskii prizyv (Putin's call). // *Moskovskie novosti*, 1999, December 21-27
13. Timoshenko V. I. Rossiiskie partii, dvizheniia i bloki na vyborah v Gosudarstvennuiu dumu 17 dekabria 1995 g.: opyt, problemy, perspektivy (Russian parties, movements and blocs in the elections to the State Duma December 17, 1995 Mr. .: experience, problems, prospects). *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serii 12. Politicheskie nauki*, 1996, no. 3, pp. 22 – 30.
14. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 1, case no. 4, amount of folias 27.
15. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 2, case no. 13, amount of folias 34.
16. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 2, case no. 14, amount of folias 16.
17. Tsentral'nyi arkhiv obshchestvenno-politicheskoi istorii g. Moskvy (Central Archive of the socio-political history of the city of Moscow), Moskva, no. of fund 8716, no. of description 1, case no. 33, amount of folias 61.
18. Tsygankov P. A., Tsygankov A. P. Mezhdunarodnye otnosheniia (Between a westernizer and nationalism: Russian liberalism and international relations). *Voprosy filosofii*, 2005, no. 1, pp. 3 – 18.

Банак Василь Михайлович – кандидат історичних наук, асистент
Національний університет «Львівська політехніка»
Адреса: 79013, м. Львів, вул. С.Бандери, 12
E-mail: vasy-l-banakh@meta.ua

Banach Vasil Mychajlovyc – PhD in historical science, assistant
Lviv polytechnic national university
Address: 12, S.Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine
E-mail: vasy-l-banakh@meta.ua